

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№34
(19071)

2018 чылдың
март 22
четверг

Хүннүн үнери — 06:27
Ажары — 18:47
Хүн дурту — 12:20

Садар өртээ хостуг 12+

ТР-ниң Дээди Хуралында

ДЕПУТАТТАРНЫҢ САНАЛДАРЫ

ИХЯ-ның килдис начальнигиниң оралакчызы Март-оол Тарначы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Айыыл чок чорук, хоойлу-дүрүм болгаш кызыгаар чоогунуң айтырыгларының талазы-биле комитетиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа парламентиниң чүгле бо комитетиниң кежигүннери эвес, а Энергетика, тудуг, транспорт болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле комитетиниң даргазы Алдын-кыс Коңгар, аграр политика, өнчү-хөреңги харылзааларының болгаш экология талазы-биле комитетиниң даргазы Радислав Наважап олар база киришкеннер.

Тыва Республиканың Иштики херек-ямызының ажыл-чорудулгазының гайында кыска отчетту яамының и-ниитиниң корум-чурумун камгалаар килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Март-оол Тарначы кылган. Отчеттук дургузунда кылып чоруткан ажыл-арда чедишкеннер барын ол айтып, Чижээлээрге, өжөгүзүн үлгеткен үрүшкүннер, кижилерниң кадыына диген өлүмнүг кемдээшкеннер, дээр-ни халдаашкыннар, бажың оорлаар болгаш транспорт оорлаар кем-херек үлгедиглериниң саны кызырылган. И-херек үлгедиглери-биле демиселде и-херек чедишкеннер бар-даа болза, и-херек үлгедиглериниң саны и-и-биле көвүдээн. Кызыл хоорайның болгаш сес кожунунуң девискээринге и-херек үлгедии хөй болган. Соталыг телефоннар оорлаары, назы четпээннер болгаш кеземче херээ эрттирип чо-он кижилерниң кем-херек үлгедири үрүнчиг болуп артпышаан.

Тыва Республиканың Иштики херектер-ямызының хөй-ниитиниң корум-чурумун

камгалаар килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Март-оол Тарначының отчетун Дээди Хуралдың депутаттары дыңнааш, хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарына ажыктыг болур саналдар-ны бергеннер.

ТР-ниң Дээди Хуралының Айыыл чок чорук, хоойлу-дүрүм болгаш кызыгаар чоогунуң айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазы Виталий Бартына-Сады кызыгаар чоогунуң кожуннарына полиция ажылдакчыларының санын көвүдедириниң аргазын өөренип көөрүн саналдааш, полицияның орукка посту-ларын катап тургузар айтырыгже Иштики херектер яамызының удуртулгазының кичээнгейин угландырган. Ол ышкаш

бөлүктежи алгаш, наркотиктер, арага садар, мал оорлаар, мөлчүкчү оюннар организааар кем-херек үлгедиглерин илередип тывар болгаш оларны чок кылыр талазы-биле ажылды улам күштелдирериниң чугулазын демдеглээн.

ТР-ниң Дээди Хуралының Энерге-тика, тудуг, транспорт болгаш чурт-талга-коммунал ажыл-агый талазы-биле комитетиниң даргазы Алдын-кыс Коңгар Иштики херектер яамызының хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар килдизиниң начальнигиниң оралакчы-зы отчетунда кем-херек үлгедиглерин эвээжедириниң болгаш чидиг айтырыг-ларны шийтирилээриниң аргаларын са-налдаар ужурулг деп демдеглээн.

Республиканың парламентиниң Аграр политика, өнчү-хөреңги харылзааларының болгаш экология талазы-биле комитетиниң даргазы Радислав Наважап ооң Дээди Хуралда төлээлеп турары округтарның чурттакчы-лары оларның билдиришкеннери-биле корум-чурум камгалаар ажыл болгаш кем-херектер-биле демисел полицияның ажылдакчыларының талазындан шалып-кын эвес дээрзинге хомудап турарын чугаалаан.

Тыва Республиканың Иштики хе-ректер яамызының хөй-ниитиниң ко-рум-чурумун камгалаар килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Март-оол Тарначының допчу отчетун чугаалажып көргөн соонда, кеземче херээ эрттирип чораан кижилер-биле профилактиктиг ажылды күштелдирерин депутаттар саналдаан.

Тыва Республиканың иштики херектер сайыды Александр Щур яамының 2017 чылда ажылының дугайында отчетту бо чылдың март 28-те ТР-ниң Дээди Хуралының сески сессиязының үшкү эл-чеглиг хуралына кылыр. Ооң илеткелин-ге полиция органнарына хамаатыларның билдиришкеннери-биле ажылды дээш-тиг чорударының аргаларын база айты-рын депутаттар саналдаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының
парлалга албаны.

Хурал үезинде.

Өөрүп четтиришкен

ЧАҢГЫС ДЕМНИГ

Тываның чонунуң хамааты бы-жыг туружунга база чаңгыс дем-ниинге кажан-даа бүзүрээр мен. Пре-зидент соңгулдаларының түңнели ону бадыткады.

В. В. Путинни деткип, бадылаашкынга эң-не хөй үнү чурттуң иштинде бердивис. Бодувус чуртувусту, республикавысты, хоорай, суурларывысты ам-даа эки, күш-түг болгаш каас-шиник кылыр дээн бистиң бүрүн чүткүлүвүстү көргүскенивис ол.

Бис — чаңгыс команда, хөй нацио-налдыг чаңгыс өг-бүлө бис дээрзивиисти бадыткадывис. Россияның хамаарышпас чоруу база чоннуң төлөптиг амыдырал-чуртталгазы дээш Путинниң курузун дет-кидивис. Соңгулдаларга «ийе» деп үнү бергеш, чаңгыс үзел-бодалдыгларывыс ышкаш, чуртувус дээш, Тывавыс дээш бүрүн харысалганы үлежип, аңаа дуза-лажырынга беленивис илереттивис.

Силерге четтирдим, эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Эр хей силер!

Келир үеде Президентиниң күжү база төрзэн Тывавыска деткимче — бистиң бир демниивисте.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Хүннүн медээлери

БӨМБҮРЗЕК ШАГЫ

Планетаның келир үези дээш кижилерниң сагыш човаашкы-нын илереткен "Бөмбүрзек шагы" деп бүгү-делегейниң экологтук акциязынга Россия 2009 чылдан эгелеп киржи эгелээн. Акцияга чылдың-на делегейниң 2 млрд хире, а Россияның 20 млн чурттакчылары киржи турар.

Бо чылын "Бөмбүрзек шагын" РФ-тиң президент соңгулдаларының соон дарый апрель 24-те, субботада "Бойдус дээш үнү бер!" деп лозунг-биле эрттирер. Сонуургалдыг кижилер <http://60.wwf.ru> сайтка бадылаашкынга киржи болур.

СЕЗОН ЭГЕЛЭЭР

ТР-ниң Аңныыр-хайгаарал ко-митеди республика девискээринге аң-өлүк тывыжын чорударынага хайгааралды күштелдирери-биле, чоннуң санал-оналын дыңнаарын шийтирилээн.

Тыва Республиканың Дириг амы-таннар делегейин болгаш сугларның биологтук курлавырларын камгалаар талазы-биле күрүне комитеди 2018-2019 чылдарның аңныыр сезонунда республиканың девискээринге аңныыр тывыжын чорударынага үндэзин болур чөпшээрел (лимит, квота) материал-дарына хөй-ниити дыңнаашкыннарын апрель 28-те эрттирер.

ХООЙЛУДА ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

Россияның Президентизи Вла-димир Путин лотерея билеттерин садарына болгаш ойнап алыыш-кыннарын төлээринге хамаарыш-тыр чаартылгаларны кирип турар хоойлуга ат салган.

Хоойлуга өскерилгелер ёзугаар 18 хар четпээн хамаатыларга лотерея билете-рин, ооң иштинде лотерея билеттериниң электроннуг хевирлерин садарын хораан.

Тываның Баштыңының парлалга албанының медээлери

СИБИРЬДЕ
МУРНУКУ ЧЕРДЕ

РФ-тиң Президент соңгулдаларында Сибирь федералдыг округ-тун регионнар аразында Тыва эң-не бедик идепкейин көргүскен. Тывада Владимир Путинни эң-не хей соңгукчу бадылап, Сибирьде мурнуку черге үнген.

Тываның Соңгулда комиссиязы март 19-та РФ-тиң Президент соңгулдаларының баштайгы түңнелдерин чарлаан. Регионда 164007 кижии соңгулдаларга киржип, соңгукчуларның 93,66 хуузу бадылап, чуртта болгаш Сибирьде эң-не бедик көргүзүлгү болган. 2012 чылдың президент соңгулдаларында Тыва 92,63 хуу азы (147598 кижии) соңгаан турган.

2018 чылдың март 18-те Владимир Путин дээш Тываның соңгукчуларының 91,98 хуузу азы 150795 кижии үнүн берип, бадылаан. Күрүнениң амгы баштыңызы дээш эң-не хей үннери – Эрзин кожуунун чурттагылары (99,52 хуу), Мөңгүн-Тайга кожуун (98,43 хуу), Сүт-Хөл кожуун (97,28 хуу), Чөөн-Хемчик кожуун (97,25 хуу) берген. Тываның соңгукчулары 2012 чылдың президент соңгулдаларында В.Путинге 90 хуу үннерин берген турган.

Тывада соңгулдаларның ниити түңнелинде алгаш көөрге, ийиги черде Павел Грудинин – 5762 кижии (3,51 хуу), Владимир Жириновский – 2809 кижии (1,71 хуу), Ксения Собчак – 1179 кижии (1,09 хуу), Григорий Явлинский – 451 кижии (0,28 хуу), Максим Сурайкин – 439 кижии (0,27 хуу), Сергей Бабурин – 406 кижии (0,25 хуу), Борис Титов – 339 кижии (0,21 хуу) бадылаан.

Беш муниципалдыг тургузуда чоннун келгени 99 хуу: Мөңгүн-Тайга (99,55 хуу); Тес-Хем (99,67 хуу); Улуг-Хем (99,17 хуу); Сүт-Хөл (99,12 хуу); Эрзин (99,10 хуу).

Тываның найысылалы Кызыл хоорайда 18 соңгулда участоктарында 59397 кижии бадылаан азы 90,14 хуузу.

Тываның Соңгулда комиссиязы участок соңгулда комиссияларының протоколдарының түңнелдерин үндүрген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол соңгулдалар түңнелдеринин дугайында чугаалап тура, марттың 19 – «онза өөрүшкүлүг хун» деп демдеглээн.

«Президент соңгулдаларының түңнелдеринге дыка өөрүп тур мен. Владимир Владимирович Путин дээш бир дем-биле бадылаан республика болду-вус. Соңгукчуларның келгени – чуртта эң-не хей, ол ындыг болур ужурлуг-даа. Чүге дээрге мында мерген угаанныг чон чурттап турар».

Ынчангаш республиканың удуртукчузу бодунун чаңгыс чер-чурттугларының «мергенинге» четтиргенин илереткен.

«Путинни бадылап тура, бистиң чаңгыс чер-чурттуу-вус – Россияның Маадыры, армияның генералы Сергей Кужугетович Шойгуну деткип турары-висти билер бис. Олар чоок эжишкелер, кады ажалдап чоруу ажалдакчылар. Шойгунун төрзүн черинден бистиң баштыңымыс, бистиң удуртукчу-вус эң-не эки түңнелдиг болуру чөптүг» – деп, ол демдеглээн.

Ш. Кара-оол чаңгыс демниг чоруу дээш чаңгыс чер-чурттугларында четтиргенин илереткен. «Россияның хамаарышпас чоруу база чоннун төлептиг амыдырал-чурттагызы дээш Путинниң курузун деткээни-вус ол. Соңгулдаларда чаңгыс үзел-бодалдыгылары-вус ышкаш, «ийе» деп үнүн бергеш, чурту-вус дээш, Тыва-вус дээш бүрүн хары-вус салганы үлөжип, аңаа дузалажырынга белени-вус илереттис» – деп, Шолбан Кара-оол «ВКонтакте» социал четкиде бодунун арнынга бижээн.

Бо соңгулдаларда Тыва Владимир Путинни деткээ үннериниң саны-биле Сибирьде рекордту тургускан. Влади-

мир Путин дээш Кемерово облазында соңгукчуларның 85,42 хуузу, Красноярск крайда – 74,28 хуузу, Бурятияда – 73,72 хуузу, Иркутск областа – 73,06 хуузу, Забайкалье крайда – 72,03 хуузу, Томск областа – 71,23 хуузу, Новосибирск областа – 71,06 хуузу, Алтай Республикада – 70,62 хуузу, Хакасияда – 69,16 хуузу, Омск областа – 67,31 хуузу, Алтай крайда – 64,66 хуузу соңгаан.

Политолог Сергей Комарицын бо соңгулдаларда Тываның түңнелдеринде кижии кайгаар чүве чок деп демдеглээн.

«Сөөлгү 20 чылдарда Тыва федералдыг деңнелдиг шупту соңгулдаларда Сибирь Федералдыг округта Кремль кандидаттарына эң-не бедик көргүзүлгүни кезээде берип турар. Чурт талазы-биле ам ол көргүзүлгү (Кремльден кандидаттарны деткири – ред.) өскөн, Тывада ындыг кончук улуг эвес-даа болза, ниити-зи-биле өзүшкүн бар. Тывада Путинни деткири чугула, ооң соонда – соңгу кавказчы түңнелдер. Ынчангаш Тываның түңнелдеринде кайгамчык чүве чок» – деп, REGNUM ИА демдеглээн.

2004 чылдың президент соңгулдаларында Тыва 72,78 хуу соңгаан болза, 2008 чылда 80,57 хуу, 2012 чылда – 92,63 хууун көргүскенин REGNUM ИА дыңнаткан.

2004 чылдың соңгулдаларында Владимир Путин дээш Тываның соңгукчулары 87,53 хуу үнүн берген. 2008 чылда Дмитрий Медведев дээш 89,32% хуу бадылаан турган.

regnum.ru

ҮШ ЧЕР ШИЛИТТИНГЕН

Марттың 18-те, РФ-тиң Президент соңгулдаларының хунунде, республиканың он муниципалитетинин чурттагылары хей-ниити шөлдерин чаагайжыдар талазы-биле бадылаашкына киришкен.

Тиелекчи төлөвилелдерни «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин тудары» программа-биле боттандылар. Кызыл биле Ак-Довурак хоорайларда база 8 кожуун төлтеринде бадылаашкының 61 пунктузунга 200 волонтер-биле кады шупту 519 кижии ажалдаан.

Кызылда рейтинглиг бадылаашкыныг кирген сес хей-ниити шөлдеринден үш черни чурттагылар шилээн. Түңнелинде үш чер шилиттинген: автобустар доктаар черлерни чаагайжыдары, Аныктар сесерлиинин чаагайжыдарының ийиги чадазы, Ангарский бульварга сесерликти тудары. Ол төлөвилелдер тус-тузунда 22, 19 база 9 хууларны алган.

Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурнун чурттагыларының хей кезии «Хадыңыг алаакты» чаагайжыдарына үнүн берген. 2216 кижинин 829-зу азы 37 хуузу ол төлөвилел дээш бадылаан. Кызыл-Мажалыкка Буян-Бадыргы Хун Ноян аттыг шөлду чаагайжыдар төлөвилел тиилээн. Ол дээш 2737 кижинин 1588-зи азы 58 хуузу соңгаан. Тээли суур төлөвилелде бир дугаар киришкен, чурттагыларның хей кезии «Бай-Тайга» сесерликти чаагайжыдары чугула деп санаан. Ол дээш чурттагыларның 72 хуузу бадылаан. Сарыг-Септин чурттагылары бир дугаарында суурнун стадионунче сагышты салган. Ону чаагайжыдар дээш 47 хуу бадылаан.

Республикада 56289 кижии хей-ниити шөлдерин чаагайжыдарына үнүн берген. Чаа-ла паспорт алган, 3 муң хире элээдилер аңаа киришкен. Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы биле Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык суурларның чурттагылары эң идепкейлин көргүскен. А Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп суурнун чурттагылары үш тиелекчинин санында.

Муниципалитеттер чоннун бадылаашкынынга тиилээн объектилерни чаагайжыдылганын муниципалдыг программаларында бо чылдың марттың 21-

ге чедир кириер ужурлуг. «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин тудары» программаны боттандырыныче 69349,36 муң рубльди тускайлаан, ооң 65881,7 муң рубли – федералдыг бюджеттен, 3467,46 муң рубли – республика бюджетинден.

Рейтинглиг бадылаашкын хууду-зунче кирген хей-ниити шөлдеринин төлөвилелдерин бадылаашкының бирги чадазында чурттагылар боттары шилээни сагындыраал. Ынчан Тываның 50 муң хире чурттагылары боттарының саналдарын кириген.

СУБСИДИЯЛАРНЫ –
ШЫҢГЫ КОНТРОЛЬГА

Март 19-та эрткен аппарат хуралында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың чер ажилдыг кожууннарының удуртукчулары база тускай угланышкыныг ведомстволар-биле кады часкы хову ажилдарына белеткел айттырыларын чугаалашкан.

Чазак Даргазы көдээ ажил-агый яамызындан часкы тарылга кампания-зынга белеткел болгаш ону эрттиреринин эң кол айттырылары болур агротехниктиг хуусааларны болгаш чурумну сагырын, ол ышкаш ажил-агыйларга субсидиялар база күрүнениң өске-даа арга-хевирлерин бээрин шыңгыг контрольга алырын негээн.

«Чер ажилдыглар-биле ажилды чурумчударын эрткен чылын-на дугурушкан бис. Бистиң негелделеривисти күүсеткен, бүдүрүлгези эки көргүзүлгүни чедип алган ажил-агыйлар деткимчени алыр апаар. Бирээде, чаа черлерни ажилгалче кирип, тарылга шөлдерин улгаттырган ажил-агыйлар. Ийде, шөлдеринин суггады дээш сагыш човап турарлар. Бир эвес чери суггат чок болза, чайын аңдарган арыг черлиг болур ужурлуг. Үште, үрезин курлавырын тургузуп, ону арттырып алган, көдээ ажил-агый техниказының ажалдап турар парыгын улгаттырган болза. Бюджет акша-хөреңгизи-биле чылдың-на тарыыр үрезин садып алыр практиканы ам соксадыр. Ындыг деткимчени алганарда ам боттарының тарыыр үрезини турар ужурлуг. Бир эвес негелдени күүсетпээн болзуңза, субсидияны эгит. Ону элээн шалыпчы фермерлерге бээр бис. Үстүнде адаан чүүлдер шупту күрүнө деткимчелерин алыр дээн кижилер-биле дугуржулгага кирген турар ужурлуг» – деп, ол негээн.

Республика Баштыңы оон аңгыда кожууннарда көдээ ажил-агыйны харылап турар килдистерни быжыглаар даалганы яамыга берген. Регионнун чазза-биле чарган дугуржулга бар-даа болза, чамдык черлерде штатта ындыг албан-дужаал чок болганындан, агрономнар чок. Үнүш ажил-агыйн чорудуп турар кожуун болур, ылаңгыя эң хей шөлдерлиг Би-Хемге ол хамааржыр. Чамдык муниципалитеттерде көдээ ажил-агый эргелелдери бар-даа болза, ында специалистеринин ажил-чорудулгазының шынары – кол айттырыг болуп артышаан.

Часкы хову ажилдарын белеткел база эрттирер, минералдыг чемиш-чидилгелер база үнүштер камгалаар чүүлдер, үрезинер, кывар-чаар материалдар сөөртүр талазы-биле регион база муниципалдыг штабты неделя иштинде хевирлээр шийтпир хүлээп алдыган. Көдээ ажил-агый техниказының парыгын хынаарын организастаар, бир эвес чаартылга херек болза, ажил-агыйларга чигелделиг чээлиерни долдуура-рынга дузаны көргүзерин көдээ ажил-агый яамызынга дааскан. Муниципалдыг эрге-чагырга суггат системазының бугаларын аштап, суурларже, чоннун огородтарынче суглар уннары казар бригадаларны тургузар.

ЧОРГААРАЛЫВ

Борбак-оол Иргитович – бистиң чоргааралывыс, ныкчывыс. Ооң-биле чаңгыг каттыжышкына тыва дыл башкылаар аас-кежиктиг бол. Ол үе дургузунда башкывыс га-дуржулгазын өөренип, бид чүүлдерни айтырып ап, кичээл олуржуп тургаш, боттары-висти кы ажилы-вуска дыка хей а чүүлдерге өөренип алган бис.

Борбак-оол Иргитович бодун кылап турары тыва дыл болгаш эртеминге кызыгаар чок ынак, кончук эки билер башкы. Ооң кичээл олурүшкаш, өөреникчилеринин ты номчурунун тода, билдингир, с шын адаарын, дүрүмнерни эки б янзы-бүрү грамматиктиг сайгарыл саат чокка кылырын магадап ханм. Бо бүгү башкының бедик мерг улуг дуржулгазын херечилеп тура үеде Борбак-оол Иргитович хүндүт танылгада-даа болза, ады-биле ада школазынга кээп, коллективинин агыйын сонургап, арга-сүмезин бо-ла аалдап чедип кээр.

Б.И. Араптан тыва дыл, чогаал лаарындан аңгыда, дыка хей чылд гузунда Тываның янзы-бүрү школаг удуртукчу ажилдарга ажалдап, дилап чораан. Ылаңгыя Сукпак ортум лазынга дыка хей чылдар ишти дире келген. Ол шыңгыг негелделег, аж бердинген директор. Б.И. Араптан Сукпак ортумак школазы амгы үед Тывада эвес, Россияда шыыраг школалар санынче кирип, эки түн ажалдап чоруу-вус дээрге, башкы салганы быжыг фундаменти-висти болу деп чоргаарланып чугаалап болур. Хоочун башкывыс 2018 чылда лап турар. Ынчангаш улуг башкы дагдыныкчы-вуска, коллегавыска кадыкшылды, аас-кежикти, бедик хей сеткиливис ханызындан күзээр-дир.

Сукпак ортумак школа тыва дыл, чогаал башкы

Серемчилелдиг чо

ГАШИШТИ ХАВЫРГА

Россияның Кеземче херзэн седир федералдыг албанының вада эргелелинин албан черлер хостуг эргезин казыткан хамаат турар черлерже хоруглуг чүүл эрттирбези-биле өй-шаанда ративтиг хемчеглерни ап чор турар. Чоокта чаа, март он дөрт эдип-чазаар күш-ажыл колония наркотиктиг бүдүмелдер кириер оралдажышкыны үе-шаанда редип туткан.

Тодаргайлаарга, албан черинин д кээринде турар хлеб быжырап пекар сөөртүп чедирер ужурлуг шоодайг далганнар аразындан полиэтилен халт ораагаш, чажырып каан чораан 1 килограмм наркотиктиг бүдүмел болур гаш тыпкаш, хавырган.

Үстүнде херекке хамаарыштыр РФ Кеземче Дүрүмүнүн 223.1 чүүлүнүн 3-к болгаш 30 дугаар чүүлдүн 3 кезээ-бил земче херзэн оттуруп, каразыттырып Т кижиге хамаарыштыр истелгени уламч турар.

РФ-тиң Кеземче херзэн күүсе федералдыг албанының Т эргелелинин парлалга алба

Рейтингилик бадылаашкынар

БАЙ-ТАЙГАНЫҢ
ТЭЭЛИ СУУР

Бай-Тайга кожунун Тээли суур-ну бо чылын «Хоорайның таарымчалыг байдалын тургузары» деп төлөвилелче кириген. Оон дугайында суурнун чурттакчылары билип алгаш, Тээлиниң кайы девискээринге таарымчалыг байдалды тургузар дугайында рейтингилик бадылаашкына март 18-те кончук идепкейлиг киришкенер.

Рейтингилик бадылаашкын соңгулда частогунун чанынга тиккен өгө болуп эрткен. Бадылаашкынга Тээли суурда үш девискээрни кириген: «Бай-Тайга» сесерлик, Тыва эки турачыларга тураскаал чоогунун девискээри болгаш администрация бадылаашкына киришкен чурттакчыларның хей деткишкенин алган ийи девискээр төлөвилелче кирер болгаш бо чылын олар-ны чаагайжыды тудар.

Рейтингилик бадылаашкынарда Абдрахимовтарның интернационалчы өбүлөзи дыка идепкейлиг киришкен. Тыва эки херэзжен ээзи Бакмаа Абдрахимов Тээлиниң ортумаа школазында англи тил башкызы, эр ээзи Талгат Абдрахимов кожунун өөредилге эргелелинде информация талазы-биле специалист. 2018 чылдың февраль айда Россия Федерациясының хамаатызы эргени алган, ынчангаш Россияның президент сунгалдарына болгаш чурттап турар суурнун девискээрин чаагайжыдар талазы-биле рейтингилик бадылаашкына кирер аргалыг болган.

АК-ДОВУРАК ХООРАЙ

«Хоорайның таарымчалыг байдалын тургузары» деп төлөвилелдин удуртукчу, республиканың тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыдының оралакчызы Тамара Авыда Ак-Довуракка сургакчылап чорааш, өөренип база чурттап

турганы хоорайның чаагайжыдар девискээрлери дээш рейтингилик бадылаашкына киришкен.

«№ 2 школының чанында хоорай парыгының чаагайжыдылгасы дээш бадыладым. Ону эрткен вектин 50 чылдарының төнчүзүндө 60 чылдарының эгезинде сесерлик кылдыр Ак-Довурактын баштайгы чурттакчылары тудугжулар үндезилеп олурткан. Оон соонда чылдарда сесерликке ыяштарны немей олуртуп, аңаа оюннар шөлдерин кылып каарга, парк кылдыр улгадып, чоннун дыштаныр ынак чери апарган. Хоорайның чурттакчыларының хей кези паркты чаагайжыды тудар деп рейтингилик бадылаашкын үзүндө саналды киригени парк кижилериниң дыштаныр чери болуп арткан дээрзин херечилеп турар-дыр – деп, Тамара Авыда чугаалаан. – Бюллетениниң баштайгы одуруунга Горький аттыг паркты киригени ону база катап бадыткап турар».

«Хоорайның таарымчалыг байдалын тургузары» деп төлөвилелдин удуртукчузу, Ак-Довурак хоорайның Культура ордузунун чанында девискээрни чаагайжыдары дээш, база бадылаан. Аңаа демей культура ордузу Тывада чок. Ында 465 олуттуг көрүкчүлөр залы, биче зал болгаш спорт залы бар. Олардан аңгыда янзы-бүрү бөлгүмнериниң ажылдаарына таарыштыр туткан улуг өрээлдер, библиотека бар. Ынчангаш хоорайның Культура ордузунун чоогунда девискээрни чаагайжыдарының бүгү барымдаалары бар.

Ак-Довурак хоорайның девискээринге таарымчалыг байдалды тургузарына нитизи-биле 5000 муң рубльди 2018 чылда тускайлаан, оон 4 750 муң – федералдыг бюджеттен, 250 муң – республика бюджетинден.

Эрткен чылын Ак-Довурак хоорайның Монгуш Марат кудумчузунда № 2,4, Комсомольская кудумчузунда № 4,5,6,7 бажыңнарның чоогунда девискээрге чурттакчыларның дыштанырына таарымчалыг байдалды тургузарына 8 909 муң рубльди үндүргөн.

Алтынай ЧИМИТ.

Чоннар аразының харылзаалары

НАЙЫРАЛДЫҢ ОРУУ

Хомду шивээзиниң хостакчыларына тураскааткан концерт чокта чаа Улусчу чогаадылга бажыңына болган. Ону Тыва үндезин культура төвүнүн ажылдакчылары болгаш Тываның эртемденнери демнежип организаастаан.

Тываның америка күдээзи Шон Куирк биле Моол тывазы келин кызывыс Цэцэгдарь найыралдың интернационалчы концертин ажиткаш, Моолдун Ховд аймактан келген аалчыларның мурнундан байыры чедирген. Моолдан келген аныяк артист Цэвээн Баярхишич морин-хүүр деп хөгжүм херекселенге узун, хоюг аялганы ойнаарга, залга олурган Хомду дайынның киржикчилериниң ажы-төлү ол ыяңгылыг аялгага ишти-хөңнү уярап, сеткил-сагыжы дойлуп дыңнаан. Чүс ажыг чылдар эртсе-даа, дайынга чаалашкан ада-өгбелериниң эрес-дидим, маадырлыг чоруу оларның чүрөктеринде кезээде арткан.

Эп-найыралдың каттышкан бо концертинге кожун бүрүзүндө чалаткан аалчыларны эртемден Василий Савырович Салчак таныштырган. Хомду дайынның маадыры Чөөн-Хемчиктен Куулар Лопсан-Соруктун төрөлдери Дамба-Доржу Монгушту, Биче-оол Монгушту, Уран Кууларны, Эрзин кожундан Кыргыс Шойдаан оглу Санаа Баянны, Өвүрдөн Түлүш Төмүртенниң чээни Чооду Кара-Күскени, Тес-Хемден Амырдаа Чоодунун оглу Баир Аракчааның уруглары Светлана Данзын-оолду, Зоя Самдан-ны, Бай-Тайга кожундан Хертек Балзаң оглу Наадым-Хөө чаңгының салгалдары Василий Салчакты, Надежда Салчакты адап тургузарга, зал долдур көрүкчүлөр адыш часкап уткуп алган.

Василий Савырович Ховд тываларының төөгүзүн видеога көргүспүшкөн, чыылганнарга таныштырган. Ховд аймактын тывалары Кыдатка 1941-1943 чылдарда болган үймээнден дескеш, ында турумчуй бергенин сонугаткан. Оон ыңай Хомду дайынның тыва маадырларын

мөңгөжидер сорулга-биле тускай бөлүктү тургусканын, оларның аттарын даңзылаан самбыраны, баштыңчыларының херек тураскаалын тургузар дугайында эртемденнериниң «төгөрик стол» үзүндө идиш үндүргөн саналын боттандырып эгелээнин чыылган чонга медеглээн.

Хан төрөл тыва өңүктөривис Ховд аймактын культуразының алдарлыг ажылдакчызы Долгормаа, уруу Ану, оглу Баярхишич болгаш бистин сураглыг артистеривис Игорь, Айдысмаа Көшкендейлер, Андрей Монгуш, Сайдаа Монгуш, Омак Ооржак база «Чиргилчин», «Медээ Хаан» бөлүктери, Тыва оркестр Ховд аймак биле Тываның аразына найыралдың демдээ маадырлыг эки турачыларга тураскааткан солун болгаш патриотчу утка-шынарлыг концертти бараалгаткан. Чер-чуртун алган-мактаан «Эви хем», «Буянды-Хем» деп чараш ырылар куттулган. Төнчүзүндө Ховд тывалары болгаш Тыва национал оркестриниң үдөлгөзи-биле «Мен тыва мен» деп республиканың ыдык ырын залда көрүкчүлөр туруп, найыралдың сөңү болган ыр-шоор-биле дооскан.

Концерт үзүндө Ховд хоорайдан келген төрөл чонувус эвилең-ээлдек эзу-чаңчылын сагып, хол куруг келбээн. Олар ийи дугаар одуругунун 23 дугаар олудунда кижиге тыва тон, ийи көрүкчүгө торгулар тыпсып, суй белектерни сөңнээн.

100 ажыг чыл бурунгаар арат чоннун хосталгазы дээш демисежип чораан өгбелеривистиң ажы-төлүн таныштырган бо хемчегни организаастаан Тыва үндезин төптүн чогаадыкчы ажылдакчыларына, эртемденнеривиске салгалдарның мурнундан четтиргенивисти илередип мөгөйдивис. Ховд аймак-биле найыралдың оруу изеттинген. Ол ам-даа быжыгар, кайы-даа күрүнеге маадыр өгбелеривиске тураскаалдар туттунарына бүзүрел улуг.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
хоочун журналист.

Төөгүнүн кижилери

АДЫГ-ТҮЛҮШ ХЕМЧИК-ООЛ

ТАР-ның 1930-1938 чылдарда удуртукчулары
репрессиялар бүдүүзүндө.

көрүштүг, чырык угаан-медерелдиг, кызымаккай, эрес-шудургу. Тываның төлөпиг оглу Адыг-Түлүш Хемчик-оолду база оон кады ажылдап чорааны арга-мергежилдиг, бедик харыскалгалыг эш-өөрү чеди кижини актыг, буруу чок черге 1938 чылдың октябрь айның 16-ның хүнүндө Сукпак джунда Боом даг чанында элениниг ховуга адып шииткен. Бо дугайында ол үеде бедик албан-дужалга ажылдап чораан Артем Борбак-оол «Элениниг ховуда боолаашкынар» деп номунда бижээн. Үстүндө бижээним чеди удуртукчуну боолааш, чаңгыс черге хөмгөш, таптап каапкан.

Оларның аттары бо: Адыг-Түлүш Хемчик-оол – ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунун даргазы, Сат Чурмит-Дажи – ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы, Куулар Сунгар-оол – ТАР-ның Моолга элчини, Сеңгиижик – Тыва күрүнениң иштики политика эргелелиниң даргазы, ТАР-ның иштики херектер яамызының сайыды, Кара-Сал Пиринлей – ТАР-ның прокурору, Оюн Данчай – Тываның күрүне банкызының даргазы, Сат Лопсан – ТАР-ның садыг-үлетпүр яамызының сайыды. База ийи кижини боолап шиидер тургаш, оларны 8-8 чылга хосталгазын казып шииткен. Олар дээрже Ховалыг Тоткан биле Күжүгет Серен.

Бо чылдың октябрь 16-да Тываның алдарлыг оолдарының

бооладып өлүрткенинден бээр 80 чыл болур. Оларга алдар болгаш хүндүткел!

1938-1951 чылдарда Тывага болуп турган ханныг репрессияларга кол буруулуг, ону удуртуп турган кижилер С.К. Тока. Ол дугайында материалдар 1990 чылдарда шупту солун-сеткүүлдерге чырыттыглан.

Адыг-Түлүш Хемчик-оол мээң авамның чоок төрөл акызы. Хемчик-оолдун төрөлдери дээш Эжжиг, Хайыракан, Хендерге, Ийи-Талдың Адыг-Түлүш аймактын хей чонун буруу чок черге 25-25 чылдарга шииткеш, талыгыр ырак Колымаже, Норильскиже хоругдалче чоруткан. Оларның аразында мээң ачамны, орус дыл билбес бөдүүн көшкүн аратты Казахстанның

Джезказканда, ийи даайымны Норильскиде лагерлерже хоругдап чорудупкан. И.В. Сталин өлгөн соонда, 1955 чылда олар хосталып келгеннер. Ындыг кижилер Тывада дыка хей. Ынчангы үеде үш дугаар өг-бүлө бүрүзү-ле политиктиг репрессияга таварышкан. Ол хамаанчок бистин төрөл аймаавыстың Адыг-Түлүш фамилиязы биле репрессияга таварышкан Эрзин-Тес чурттуг кижиниң чүгүрүк ады Эзир-Кара безин репрессияга таварышкан.

Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун Улуг-Хемниң Эжжигде төрөл аймаандан алдар-аттыг хей-ле кижилер үнгөн. Олар дээрже Адыг-Түлүш Бак-кыс оглу Бурбү (чогаалчы ады С.Б.Пюрбю), тыва эки турачы ааттыг эскадронун командир

ри, Совет Эвилелиниң Маадыры капитан Адыг-Түлүш Кечил-оол, тыва эки турачы, танкист Адыг-Түлүш Шойдун (Түлүш Шойдун), республикага ат-алдарлыг мөгелер Моңгул-оол Биче-оол, Василий Базыр-Тараа, Владимир Биче-оол дээш өскөлөр-даа. Олар мээң төрөлдери, аңаа чоргаар-ланыр мен.

1938-1951 чылдарда Тывага болуп турган ханныг репрессиялар моон соңгаар кажан-даа катаптап болзун, өзүп олар салгалывыс ыңдыг хилинчек көрбөс болзун деп бодал-биле бижип оларым бо.

Хүндүлүг улуг өгбөвис Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун, ТАР үзүндө төрөэн Тывазын уштап-баштап чораан улуг күрүне ажылдакчызының 125 харлаар юбилейинге тураскааткан конференцияны Улуг-Хем кожунун Хайыракан сумузуна оон ажы-төлү, өзүп олар салгалдары, төрөл аймаа, чону бо чылдың март айның 28-те организаастап эрттиреринге белеткенип турары дыка өөрүнчүг. Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун Хайыраканда тураскаалына оон чону боодал чектерни салып, сактышкынны кылып, спортчу оюннарны база организаастаар. Ук конференцияга идепкейлиг кирип чедип кээринче республиканың өске-даа кожуннарының төлээлерин улуг-хемчилер чалап тур.

Серенмаа ШОЙДУН,
ТР-ниң алдарлыг ажыл-дакчызы, күш-ажылдың болгаш херэзженнер шимчээшкениниң хоочуну.

Тыва Арат Республиканың Президиумунун даргазы бедик албан-дужалга ажылдап чораан Хемчик-оол Оолдукай оглу Адыг-Түлүштүн төрүттүнгенинден бээр 125 чыл ою болур. Ол 1893 чылда Улуг-Хемниң Кендерге төрүттүнгөн. Хемчик-оол 3 харлыг турда оон ада-иези Эжжиг сумузуна көжүп келген. Ону ада-иези Эжжиг хүрээзинге өредип кириген. Аажок орлан-шоваа, экер-эрес оол жук-бижикке өөренип чөлган. Хүрежиринге ынак, үрештерге бо-ла шүглүр.

Тыва Арат Республиканың оон 1924 чылда Улан-Орда нам школазынче едип чорудупкан. Ол школы доозупкаш келирге-ле, Хемчик-оолду бедик албан-дулга депшиткен. ТАР-ның Хуралының Президиумунун даргазы Улуг-Хемниң Эжжиг тургаш Адыг-Түлүш Чүлдүм (оон биле Кызыл хоорайның кудумчуларының бирээ-адаан) 1933 чылда аарааш, апарган. Оон орнунга Адыг-Түлүш Хемчик-оолду чаңгыс иле соңгаан. Хемчик-оол ол албан-дужалга 1933-1938 чылдарда ажылдаан. С.К. Тока аңаа өөренип, эртем-билиг алгаш келгеш, бедик албан-дужалга ажылдай бээр, «Япон шивиш-деп кижилерни буруудадып, оны тудуп хоругдаар коргуну болушкуннар эгелээн. Ол эң идепкейлиг, бурунгаар

Күрүнениң ойнаарактар театры 5 чыл болган

Шии "Мэри Поппинс болгаш ооң өңүктери".

Тываның ойнаарактар театры 5 чыл бурунгаар тургустунган. Мурнунда хөгжүм-шии театрынга хамааржыр аңгы студия турган. Удавас аныяк коллектив май айда байырлалын демдегеп эрттирер сорулгалыг. Беш чылдың дургузунда та чеже-чеже солун, каттырынчыг шиилерни бараалгаткан улус?! Бичи уругларның эң сонуургаар ойнаарактар театры 28 ажилдакчылыг. Ында колдуунда-ла аныяктар хаараттунган. Бо хүнде аныяк артист Саян Монгуш коллективти тывынгыр-сагынгыр удуртуп турар. Театрда Москваның болгаш Ярославльдың театр институттарының доозукчулары артистер чогаадыкчы ажилдап турарлар. Беш чылдың дургузунда Россия чергелиг

УРУГЛАРНЫҢ ЫНАК ТЕАТРЫ

фестивальдарга киржи келгеш, шаңнал-макталга төлөпиг болуп турганы өөрүнчүг. Ол шаңналдарның кол-колун маңаа демдегеп көрей. 2013 чылда Москвага болган фестивальга Галина Доржунуң «Кыс халыыр», 2015 чылда аныяк режиссер Айдыс Чадамбаның тургусканы «Белек» деп шиизи, кол режиссер Светлана Ондарның тургускан «Солдат мен, авай» деп шиизи Забайкальскиге болган фестивальга бедик үнелелди алган. Эрткен чылын Улан-Удэге болган III делегей чергелиг фестивалга Тываның ойнаарактар театрының артистери «Белекти» бараалгаткаш, «Тергиин шии» деп үнелелге төлөпиг болганнар. Өске-даа шаңнал-макталдары хөй, мен чүгле кашла чижекти киридим.

Бо ойнаарактар театрының

шеверлекчилери база дыка кызымаккай ажилдап турарлар. Оларга уран шевер даараныкчы Долаана Мангыр, чурукчулар Ариадна Тангыт-оол, Анатолий Хертек, Шолбан Чымба олар хамааржыр. Кол чурукчу Начын Шалык эге баштай-ла шииниң маадырларының дөзевилелин (дүрзүлери) чурааш, эккеп бээр, улаштыр аныяк чурукчулары шеверлээр чаңчылдыг. Оларның ажилдап олурар өрээли биче-жек-даа болза, шупту талазы-биле четтигип турар. Улуг-бичи ойнаар-кыстарны ийи-даа, дөрт-даа хүннүң иштинде шеверлеп кээр. Даараныр, чуруттунар, чазаныр херекселдери шуптузу бар, тар өрээлдерин таарымчалыг кылдыр дерип алган. Бо мастерскаяда Кызылдың уран чүүл колледжинин доозукчулары ажилдап турар болду. Черле

чогаадыкчы аныяктар болгаш боттарының даанган ажилына дендии ынак-тыр деп көрдүм.

Шиилерни белеткеп, чай чок ажилдап турар-даа болза, аныяк артистер бодалдары-биле үлешти.

Эрес Ооржак: «Мен Кызылдың 11 дугаар школазын доостум. Ынчан Москвага театр институтунга өөренир күзелдиг сургуулдарны чыып турган. Ынаар шылгалда дужаагаш, кире берген мен. Чурттуң найысылалына беш чыл өөреним. Ооң соонда мээң күш-ажылчы базым Тываның хөгжүм-шии театрындан эгелээн.

Шиилерде мөзү чок маадырларны ойнаарына дыка ынак мен. Арай тенексимээр, чокшуп турар рольдар ойнаарга, бичи уругларга база солун болур. Хөй сөс-домак чугаалаарга, уруглар чалгаарай бээр. Артист кижик көрүкчүлөр-биле аразында харылзаалыг болурга эки, чижээ, аргада чүү бар-дыр, уруглар? — дээрге, адыг, бөрү, дилги дээш чаңгыс үн-биле харылап олурарлар. Оон ыңай бичи уруглар кижиниң идик-хевин дыка сонуургаар, тенекпейлери суйбаар, ора тыртар деп баар, а чамдыктары ойнаар-кыстарны былаажып ыглаар.

Республиканың ырак-чоок суурларын эргип, кеззэн бис. Школаарга, уруглар садтарына шиилерни көргүзүп бээр чордувус. Чамдык уруглар эмин

эрттир шимченгир, томаанныңлары база нег өөреникчилерге чаңчылдарын утпайн чагыксаар мен».

Орлан Лопсан: «Школаны дооскаш-ла, өөрүм-биле кады өөретум. Дооскаш-ла, хөгжүм-биле ажилдап турарга ажилдап турар чылда ойнаарактар аңгылапкан. Бо чыл болуп турар. Бо угузунда, шынап-ла, шиилерни улуг-бичи бараалгаттывыс. Шииниң аңгы-аңгы, ойнаарак ойнаар, салааларга алгаш, ойнадыр аргал бар. Көжеге артынга чаңгыс маадырын ийи-хол-будун шимчедип наар аргазы база беле

Шынап-ла, бо аны терниң эскериглери шар ойнаар-кыстарны гаар, артистерниң ши оларның хөктүг, катт омурлары чуруттуна каар. Бистиң уруглары наарактар театрлыг онзагай. Бичи көрү солун шиилерни бадып турар театр арти ажил-агыгыл делгереп болзун! Бүгү делегей наар-кыстар хүнүнде ажилдакчылары көрү мастер-класстарны э солун шиилерни көргүс

Ася Т
Чуруктарны т
архивинде

Арат шөлүңгө театржыттынган көргүзүгү үезинде.

АКШАҢАР «ХАВЫ» АЖЫК

Күрүнениң бюджетин долдурууна дөгүм болуп турар чүүлдерниң бирээзи орукка шимчээшкин чурумун үрээни дээш, орук шимчээшкинниң айыыл чок чоруун хайгаарап турар күрүне инспекциязының торгаалдары. Автотранспорттуң шимчээшкин чурумун үрээни чоллаачыларның төлөп турар акшазының түңү дыка хөй.

Россияның Хөй-ниити телевидениезинин 2018 чылдың март 13-те «Отражение» деп программасына дыңнатканы болза, Москваның чоллаачылары бир чылда Татар Республиканың төвү Казань хоорайның бир чылда бюджети хире түңнүг торгаалды төлөп турарлар. Россия деңнелинге торгаалдарны түңнээрге, миллиард-миллиард рубль болган. Массалыг информация чепсектеринде ажык медээлерден алырга, 2015 чылдың 11 айларында Россияның чоллаачылары 115 миллиард рубль торгаалды төлөзүн. А Тываның чоллаачылары торгаалга чүү хире акшаны төлөп турарының дугайында ажык медээлер ам дээрзинде чок.

Орукка шимчээшкин чурумун үрээни дээш, чоллаачылардан хавырып ап турар торгаалдарны тус черниң бюджетинге чүү хире ажыктын Россияның де-вискээрлеринин эрге-чагыргалары база биле берген. Ынчангаш оруктарга видеохайгаарал дериг-херекселдин тургузар, шимчээшкин чурумун чоллаачылар үрээнде, оларга торгаалдар онаар организацияларның санын чылдан чылче көвүдөдип турар. Ол организациялар-биле

көргүзүлгө торгаал хавырып алырының негелделери база айыттыганы деп медээлер бар. Бир эвес ындыг негелделер чок болза, видеохайгаарал чорудар организацияларның орулгазы кайын үнерил?

Чоллаачылардан торгаал тыртары мынчаар болуп турар. Кандыг-бир чылдагаан-биле торгаал онааганын ГИБДД-ниң ажилдакчылары чоллаачыга дыңнадыр ужурлуг. Ынчалза-даа чоллаачыларның «аас-кежиктиң чагаалары» деп адай бергени дыңнадырлар чоллаачыга четпейн барып болур. Ооң чылдагааннары-ла хөй. Оларның бирээзи Россияның почтазының ажилдакчылары ук дыңнадыгны өй-шаанда чоллаачыга чедирбээни. Почта ажилдакчыларының буруузу-биле чоллаачы торгаал дугайында билбес болганының чылдагааннарын сүржүрү — бүтпес херек. Шак мындыг янзылыг чылдагааннар-биле чоллаачы торгаалды төлөвейн барганда, ГИБДД-ниң ажилдакчылары чоллаачыдан торгаал тыртар дугайында дыңнадыгны суд приставтарына чорудуптар. Ол дыңнадыг езугаар күүселде херээн суд приставы ажыдып болур.

Чоллаачылардан эвээш түңнүг торгаалдар тыртып алыры суд приставтарына дыка белең апарган. Бо албан чериниң ажилдакчыларының чоллаачыларга тайылбырлап турары-биле алырга, 3 муң рубль чедир торгаалды судтун шиитири чокка хамаатыларның банкыда агар саннырандан, карталарындан, харын-даа пенсиязындан тыртып ап болур. «Суд прис-

тавтарының дугайында» № 118-ФЗ Федералдыг хоойлу езугаар күүселде херээн боттандыра-рынга чугула херек медээлерни суд приставтары банкылардан билип ап болур эргелиг. Хамаатыларның банкыларда шыгжаан акшазының дугайында база. Ынчангаш күрүнениң кеземче херээ күүседир органның хамаатыларның банкыларда агар-санныра кезээде ажык. Биргээр чугаалаарга, банкыда «акшавыс хавы». Ол «акша хавындан» приставтар торгаал акшазы тыртып алган дээрзин хамаатыларга дыңнадыр хүлээлге банкыда чок. Хамаатының банкыда агар-санындан акшаны хавы-ларының мурнунда суд приставы «Күүселде херээниң дугайында» Федералдыг хоойлу езугаар ол дугайында аңаа дыңнадыр хүлээлгелиг. Ынчалза-даа амыдыралда ол хүлээлгени суд приставтары барык-ла боттандырбайн турар. 3 муң рубль чедир түңнүг чеже үүрмек торгаалдарны хамаатылардан суд приставтары тыртып турар чүве. Бир эвес ол санында дыңнадыр дээр болза, суд приставтары чүү хире шүүдээрин, күрүне бюджетинден чеже акша үнерин бөдүүн кижик бодап четпес.

Соталыг телефонунда мобилдиг банк харылзаазы чок хамаатылар оларның банкыда агар-санындан үүрмек түңнүг торгаалдарның акшазын хавырып апарганын эскербейн-даа барып болурлар.

Бо бүгүнү бижээним чылдагааны мындыг. 2015, 2016 чылдарда Ажаалга банкызында мээң картандан болгаш пенсиямдан акшаны суд приставтары күрүне

бюджетинче тыртып каапканы душ бооп билдинген. А мен ону билбейн турган мен, чүге дээрге суд приставтары ол дугайында меңээ дыңнатпаан. ГИБДД болгаш Кызыл хоорайның суд приставтарының албан черлеринге сайгаржып көөрүмге, дараазында чүүлдер билдинген.

2016 чылдың апрель 19-та үндүргөн № 56043/16/17001 күүселде херээ езугаар суд приставтары 1000 рубльдин торгаалын ийи катап тыртып апарган болганнар. Баштай мээң пенсиямдан 1000 рубльди. Ол акшаны Кызыл хоорайның пенсия фондузунуң ажилдакчылары суд приставтарының негелдизи езугаар тыртып каапканнар. Ооң соонда база катап 1000 рубльди Ажаалда банкызында картандан.

ГИБДД-ниң чоруткан дыңнадыглары-биле мээң төлөп каан торгаалдарым акшазын суд приставтары база катап тыртып апарган таварылгалар билдинген. ГИБДД-ниң №18810117151007703344 доктаалы-биле 500 рубльдин торгаалын 2015 чылдың октябрь 14-те төлөп каан мен. Суд приставы 2016 чылдың март 6-да күүселде херээ-биле Ажаалга банкызының № 8591/05 салбырындан 500 рубльдин ол торгаалын база катап тыртып каапкан.

ГИБДД-ниң №18810117141023394909 доктаалы езугаар бирээзи-ле 500 рубльдин, ниити түңү 1000 рубльдин торгаалдарын 2015 чылдың июнь 13-те төлөп каан мен. Ынчалза-даа суд приставының 2015 чылдың май 11-де оттурган күүселде херээ-биле Ажаалда банкызында агар-санымдан (картадан) 500 рубльдин торгаалын база катап тыртып

апарган болган.

ГИБДД ажилдакчы болгаш суд приставтары сайгаржып турган үстүнде бижээним тавар дугайында чогуур докум квантациялар мээң холу даа бар.

Үстүнде айытканым, катап тырткан торгааларын суд приставтары дедир эгидип берген. За-даа база бир катап 500 рубльдин торгаалы сайгаржып чадап каа чүге дээрге ГИБДД-ди приставтарының торгаалварышкан хамаатылар ажилдаар хөңнү шоолу боор чорду. Бужурганы күрүнемге буян боор дээш, соксап каан мен.

Суд приставтарының нында ажилыга хары чок ажилдакчылар бары билдим. Мээң билдириниң ге харыны көңүс өске а чорудупкан болган. Хар бодунда мээң адресим бижип каан-даа болза, хавында соора бижээ. Кызыл хоорайның суд приставтары албанындан хары манап турган болгаш, айтырып чеде бергеш, ат-айтып бергеш, ол харыны мен. Бо документ чагаа менде бар.

Орукка шимчээшкин чурумун чоллаачылардан торгаал акшазы катап тыртып апарган ГИБДД-ниң приставтар албанының б почтаның ажилында четп ден, хамаатылар-биле х зааже бо албан черле шоолуг-ла сагыш салба рарындан үнүп турар хев

Шаңгыр-оол МОН
Кызыл х

Чазак Баштыңының даалгалары — күүселдеде

Чогаалчылар-биле ужуражылгалар

ЧУГУЛА ДЕП ДЕМДЕГЛЭЭН

Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурнун Культура бажыңына төпчүткен библиотека системанын ажилдакчылары ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң киржилгези-биле «төгерик стол» артынга школачылар болгаш чоннун чыыжын эрттирген.

Ужуражылгага Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, ТР-ниң уран чүүлүнүн, культуразының алдарлыг ажилдакчызы, драматург, прозачы, чыгыш уюмчу Ч.Ч.Д. Ондар, Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Федералдыг айыыл кык албанның хоочуну, Бойдус болгаш бажың ажил-агыянының курлавырларын камдааар талазы-биле күрүнө комитетиниң даргазы Г.Д. Куулар, хоочун чогаалчы, Чову-Аксы суурнун хундүлүг чурттакчызы Ирбижей Чечен киришкен. Олар аныяк-өскенге болгаш чон аразына тыва чылды база чечен чогаалды негдиредип, хумагаалап, сайзырадырының чидиг атырыларын чугаалажып, үндөзүн езу-анчыларны салгалдарга дамчыдарының аргаларын сүмелешкеннер.

Амгы үеде тывалар куда-дой эрттирер, өгленишкен аныяктарның ада-иелери өтүр үеги кудалары-биле таныжып тура азы уруг айтырарда, байыыргап, хөй ала-маган амы-тынынга чедер, дөргүл-өргөлдөргө эгээртинмес белек-селек

сөңнээр, бот-боттарындан ужа-төш негежир, чижир чорукту канчап болдур-базын «төгерик столдун» киржикчилери сүмележи, чонга чогуур тайылбырны берип, арга-сүмези-биле үлешкен. Чогаалчылар чыылган чоннун, аныяктарның сонугаан айтырыгларына харыялап, чогаал ажилын экижидерин, аныяк-өскенни ынаар хаара тударының дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

Байырлал үезинде чыылган чонга Танды кожуунун культура ажилдакчылары ыры-шүлүүн бараалгадып аян тутканнар. «Чонга йөрээл» (сөзү Шаңгыр-оол Суваңны, аялгазы Василий Иргитти) деп ырыны Танды-Уула аттыг Культура бажыңының режиссеру Шораана Дак күүсеткен. «Карактап-ла чоруур ышкаш» (сөзү Геннадий Кууларны, аялгазы Кара-Сал Седен-Очурнуу) деп ырыны Сыдым Оюн бараалгаткан. А Хөлчүк сумузунун библиотекары Чеченмаа Хомушкү Чылгычы Ондарның чогаалчы эш-өөрүнге тураскааткан «Баштак одуруглар» деп шүлүктү аянын кылдыр номчаан.

Чеди-Хөл кожуунун баштыңы Юрий Хурума, чогаалчылар Геннадий Дамдын, Чылгычы Ондар, Чечен Ирбижей.

Ужуражылга үезинде чогаалчылар Чылгычы Ондар база Геннадий Куулар библиотека фондусунга боттарының бижээн номнарын белекке бергеннер. Чыыш адакталып турда: «Мындыг ужу-

ражылгаларны чон аразына доктаамал эрттирери чугула-дыр» — деп, саналды эвээш эвес улус кирип, онза үнелелди бергеннер.

СОНУУРГАЛ УЛУГ

Кызылдың №9 школа-гимназияның башкылары чылдың-на Бүгү-делегейниң чогаалчылар хунун демдеглээри чаңчыл болу берген. Бо чылын школага болгаш школаның библиотеказынга чогаалчыларны чалап, өөреникчилер-биле ажык чааны чорутканнар.

Ужуражылгага Тываның улустун чогаалчызы Черлиг-Оолулар, Тываның Күрүнө шаңналының лауреады, уруг-ар чогаалчызы Чооду Кара-Күске, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, «Шын» солунунун редактору, уруглар чогаалчызы Александр Шоюн, филология эртеминиң кандидады, «Башкы» сеткүүлдүн капсырылгазы «Тыва дыл» сеткүүлүнүн редактору, шүлүкчү айлыкмаа Комбу, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, тележурналист Саяна Өндүр олар келген.

Уруглар, башкылар болгаш чогаалчыларның аразына билиштинниг, улуг сонугалдыг солун чугаалажыг болган.

Чалаткан чогаалчылар школаның библиотеказының номчулга залында. Аңаа болган ужуражылганың библиотекарь Любовь Маадыр-ооловна Оюн башкарып эрттирген.

ҮНЕЛЕЛДЕРИН БЕРГЕН

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун даалгазын езу-гаар чогаалчылар-биле ээлчеглиг ужуражылга март 20-де Эрзин кожуунун К. Сорукту аттыг Культура одаанга «Уран чогаалдың эртинелери» деп ат-биле болуп эрткен. Аңаа болган чон-биле ужуражылгага Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, ши чогаалчызы Чылгычы Ондар, «Башкы» сеткүүлдүн капсырылгазы «Тыва дыл» сеткүүлдүн редактору, шүлүкчү Сайлыкмаа Комбу болгаш «Шын» солунунун кол редактору, уруглар чогаалчызы Александр Шоюн киришкен.

Ону кожуунун В. Эренчин аттыг төп библиотеказының ажилдакчылары директору Руслана Тарначының удуртулгазы-биле бедик деңгелге организастан чоруткан. Культура төвүнүн делгем, чырык залында тыва чогаалдың өгбө чогаалчыларына оларның үндүрген номнарын ажыглап тускай делгелгени кылган. Ооң баарында чалаткан чогаалчыларның дугайында база тускай булуңу организастан.

Ужуражылгага Эрзин кожуунун чагырга даргазының социал-политика талазы-биле оралакчызы Анаймаа Сат, кожуунун хоочуннар эвилелиниң даргазы Мария Шойдун, Бай-Даг, Нарын, Мөрен ортумаа школаларының башкылары Ульяна Лойгу, Өнермаа Көк, Мила Баажай, Эрзин суурнун хоочуннары Халарбаа Кара-оол, Хандаа Кзигет, Меңге Майдыр олар ужуражылганың ужу-утказынга хамаарыштыр үнелелдерин, санал-оналдарын чугаалап идепкейлиг киришкеннер.

Эрес КОЛ.

Чалаткан чогаалчыларның дугайында тускай булуң.

Чаа-Хөлде солун хемчеглер

МӨӨРЕЙЛЕРНИ ЭРТТИРГЕН

Бистин Чаа-Хөл кожуунун Культура бажыңына ай санында культу-ра-массалыг хемчеглер удаа-дараа эртип турар.

Март 2-де кожуун чергелиг патриотчулар мөөрейи эрткен. Киржикчилери й-ла эвээш болган. Оон дараазы-күнде Кызыл-Даг сумузунун Херээ-нер чөвүлели биле Авырал аттыг квартираның даргазы Айзана Докмит, директору Оксана Донгак-оол агит-тиралар аразына мастер-класстарны карып эрттиргеннер.

Со хемчегге «Кадын кыстың өргээзин» деп өөредиглиг мастер-класс солун болган. Аңаа дүк салырынга, чинчилерден аш каасталгаларны кылырын болгаш

тыва хептерни быжып, даараарын Светлана Ховалыговна көргүскен. Оон ыңай арын-башты, холдарны канчаар ажаап алырын клуб директору Алдынай Дирти сонугаткан. Херээжен чон дыка идепкейлиг киришкеннер. Кыс кижиниң чажын эдип, таарарын Марина Ооржак көргүстү. Ооң соонда чажын таартып алыр дээн херээжен чон дыка хөй болган. Бодунун шевэрлээн ойнаар-кыстарын Динара Доржу делгеп салды. Кыс кижиниң холунун салааларын чараштаарын Солаңгы

Чанчын айтып, көргүскен. А сула шим-чээшкннерни Аксинья Өлчеевна эрттирип берди.

Мындыг солун хемчеглерни эрттир-ринге кожуунун Херээженнер эвилелиниң даргазы Арина Маадыр-ооловна удуртуп, дузалажып турар. Ак-Дуруг, Кызыл-Даг суурларына база эрттирер деп планнаан. Бо сумуларга ажыктыг мастер-класстарны Чаа-Хөл суурнун агитквартиралары барып эрттиржир болган.

Чаа-Хөл суурнун чаа культура одаанга

Март 8 байырлалын таварыштыр «Тул-ганова» деп мөөрей болган. Ооң соонда оолдар солун концертти херээжен чонга бараалгаткан. Кызыл-Дагның эр-даа, кыс-даа чону дыка талантылыг чорду. Езулуг-ла уран талантылыг, шевэр чоннун чурту дизе частырыг чок. Чаа-Хөл суурнун херээжен чону база дыка идепкейлиг, кан-дыг-даа хемчеглерден чыда калбас. Бичи уруглардан улуг назылыгларга чедир Куль-тура одаанга чыгып кээп, мөөрейлерге киржир. Моон-даа соңгаар мындыг идеп-кейлиг болурун күзээр-дир мен.

Зоя МААДЫ,
хоочун башкы.
Чаа-Хөл кожуун.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Эки кижиге дугайында

ҮЛЕГЕР БООП
ЧУРТТАП-ЛА КӨР

Байлак Тестиң барык шупту суурларынга багай эвес, алдар-аттыг ажилдап чораан Александра Давааевна Балчытты дыка хөй чылдар эрткенде, Самагалдайга бир юбилейге чону канчаар уткуп алганын көргөш, дыка сонургадым.

Ынчан байырлал эгезинде башкарыкчы Александра Давааевнаны тургузуп кээрге, чыылган чон "Байыр чедирип тур бис!" деп улуг хүндүткелдин илередип турду. Ол, шынап-ла, дыка көвей улуг эртем-билиг чедип алган-даа кижилериниң хин-авазы болду. Ону көргөш, аажок магададым.

"Кижиге болуру чажындан, аът болуру кулунундан" дээр ишкеш ол, шынап-ла, бичии школачы чылдарындан-на бодунуң эрестиин, шыдамыккайын, сонургаан кайгаткан. Танцы-самга, спортка дыка сундулуг. Чайгы дыштанылгасында өскө эштери-биле кады бригадаларга концерт көргүзөр чораан.

Кызылдың медицина училищезин доо-зуптарга, ону Тес-Хем кожуунуң Ак-Эрик суурунче чоруткан. Аңаа ол башкы оол-биле өлгөн. Олар быжыг найыралдыг, бир оолдуг эки-ле чурттап турганнар. Оларның аас-кежиктиг, бот-боттарын эки билчир, чараш чуртталгазы үр болбааны хомудан-чыг. Өөнүң ээзи аварияга таварышкыш, "адының бажы" эрте-ле хоя берген.

Көдээ суурга эмчи кижиге дыка берге. Чалалгалар ырак-узак малчын коданнар-же баар. Кыштың соогу, чайның изии-даа дивес, дүне-хүндүс-даа чалалгалар болур. Аът мунуп билбес-даа болза, чоруур апаар. Ынчалдыр-ла чуртталганың кадыг бергелерин-даа эртип чораш, Тес-Хемниң бүгү суурларынга ажилдап-чурттап, чоннуң улуг

хүндүткелдин чаалап алганы ол-дур.

Александра Давааевна спортун бүгү хевирлеринге школа, училищеден тура-ла киржип чораан. Стол теннининге, хол бөмбүүнге, баскетболга, шыдыраага шыы-рак ойнаар кижиге.

Пенсия назыны чеде бергеш, ол Танды-ның Кызыл-Арыг суурунда, кара суг эриинде бажыңыга картофель, ногаа тарып, мал-маган тудуп, божа-хойтпаан тип, ааржы-саржаан кылып, езулуг-ла малчын болуп чурттап чорду.

Амгы үеде Александра Давааевна Кызыл хоорайда чурттап база-ла кайгамчык кезээзин, шудургузун көргүзүп, суг-чар айтыры берге-даа болза, картофельден эгелээш чечек-чимиске чедир тарып турар. Ооң үүжезинде дузаан ногаа-чимис, хайындырып белеткээн ховар чөмнөр эңдере.

Назы-хары улуг-даа болза, аарыг-аржыкка-даа дүжүп бербес, кайгамчык туруштуг, мындыг эрес-кежээ кижини көргөш, кижиге аңаа дөмей болуксаар-дыр. Ооң оолдарының оолдары безин ажы-төлдүг апарган. Олар кырган-авазыңа үргүлчү аалдап кээп турарлар.

Бо чылдың апрель 5-те ол 77 харлаар. Мугур хар эвес-даа болза, ооң хей-адың көдүрүп, кадык деңгели экижириң күзеп тур бис. Ол ышкыш быжыг туруштуг кижилер ховар.

Шупту чүвээ дуржулгалыг

Чуртталга ону өөредип каан.

Эрес маңың черле салба,

Эргим бистиң кижиге.

Төрүттүнгөн хүнүң-биле

Төрөлгөң байыр тудуп,

Үе чергең, бистерге-даа

Үлегер бооп чурттап-ла көр.

Частың башкы айы орта ажып турда, Россиявыстың Президентизин база каттап дүжүлгө олурттувус. Экизин көр! Ынчан-гаштың хей-аът улуг, кадыкшыл-даа, ынакшыл-даа каттап хаара биске турзун!

Алдын-кыс САРЫГЛАР,

хоочун башкы.

Кызыл хоорай.

Байырлалың-биле, төрөөн школам!

БУРУНГААР САЙЗЫРА-ЛА!

Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузуң Николай Конгар аттыг ниити билиг ортумак школазының тургустунганындан бээр 80 чыл болган байырлалыңа аңгы-аңгы чылдарда өөренип чораан доозукчулар, аалчылар хөйү-биле чыылган.

ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары, ТР-ниң Өөредилге яамызындан, Бай-Тайга кожуунуң баштыңы, ТР-ниң Баштыңы, Чазак Даргазының Бай-Тайга кожуунда бүрүн эргелиг төлээзи, кожуун чагырга даргазы, өөредилге эргелелиниң мурнундан чыгып келген чонга байырны чедирген.

Үш каът чараш школага байырлыг чыскаал 1969 чылдың доозукчуларындан эгелээн. Ол ышкыш чыылган доозукчулар рапорттарын, кыйгырынын, ыр-шоорун бараалгаткан соонда, Д. Очур аттыг Култура бажыңыга школаның ыдык ырызы биле байырлалды ажыткан. Аңаа Россияның болгаш ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери, Бай-Талдың кыстары Сайлыкмаа Комбу биле Тайгана

Очур болгаш өскелер-даа чонун шуп, төрөөн школазыңа, төрөл чечен-мерген йөрээлдерни бараа

Байыр чедиреишкенин, шы башкыларының база өөреникчи солун концерти кезээ дургу ку Шаңнал-мактал-даа хөй, ура чулгалар-даа үзүктел чок ула турган. Николай Конгар аттыг школазының директору Борб Конгар келген аалчыларга суурну черлериниң, уран шевер башкы чуруктарын сөңнээн. Төрөөн зыңга өпейледип, эргим башкы эргеленген доозукчулар школа нап, ойнап-хөгөп, үрдө көрүшкө көрүп, танышпастар танышкы Хемчик бажыңың оолдар, кыстар чик хемниң шапкыны дег, улуг уг Үш Мөңгүлектин мөңгө хары д назылыг, Мешкен-Хөлдүн каста каас-чараш болуп, өскөн-төрөөн өөрөнгөн школазыңа чоргаар чоруур.

Шеңне КУУ

Тээл

Чон аразында кижиге

МӨЗҮ-БҮДҮЖҮНДӨН
ХАМААРЖЫР

Январь 20-де "Шын" солунуң №5 үндүрүлгезинге парлаттыңан Ульяна Аракчаа-Величконуң "Салым-чолум оюлганы" деп шүлүүн номчааш, хөйүнү-ле бодадым.

Бо сарыг-шокар өртемчейге чурттап чораш, кижиге хөөкүй чүнү көрбөс дээрл... Амыдыралдан эскерип чоруурга, улус куду көөр, турамык кижилер бар боор-дур. Салымы кандыг-даа кижилер турар. Оларны одап-сөгөп, шоодуп болбас. Чуртталганың оруктары каалама эвес, үндүрүк-кирик-ле болгай.

Меңээ таварышкан бир болуушкуну бижиир бодай-дыр мен. Бир катап садыгдан үнүп келгеш, кылаштап бар чыдырымда, бир херээжен кижиге мени ала хөңнүңгө дора көрүп, чула сөгөп каапкан. Аңаа хомудааш, билдиришкени бижири каан мен. Суд болган. Ол херээженни бир чыл дургузунда шенелде кеземче херээжене онааган. Элээн үе эрткенде, кудумчуга аңаа таваржы бээримге, "Ам база судтажып каар бис бе?" — деп тур. "Ийе, судтажыр бис" — дээш, кылаштап чоруй бардым.

Ол үеде бодум суд черинге ажилдап турган мен. Бир хүн ажылымга чедип кээримге, даргам: "Дүүн бир херээжен кижиге силерге буруузуң миннип чорду. Хомудаар силер бе азы канчаар силер?" — деп айтырган. Канчап канчаар, черле алыс мөзү-бүдүжү ындыг улусту кездирге-даа, хоржок чораан.

ДОҢГУН СЕТКИЛ

Чоннуң-хөйүнү аразында

Чованчыглар чок деп болбас.

Соок хаттың чывары дег,

Шонуп кээрлер база турар.

Эпчоксунар мөзүзү чок

Элдеп-эзин улус чоруур.

Улам-улам ындынын ап,

Улуургаарлар база-ла бар.

Ындыгларга таварышкыш,

Ырмам сынып келир-дир мен.

Улус-чонга доңгун болбайн,

Уян сеткип чорза дээр мен.

Олчатмаа ХОВАЛЫГ.

Чаа-Хөл суур.

2018 чылдың февраль 13-түн хүнүндө №16-гы "Шын" солунуң үндүрүлгезинге "Девиг — мөгениң хей-ады" деп чүүлүдү парлаткан мен. Аңаа тыва хүрешке хамаарыштыр аарыкчы кижиниң чүгле бодалдарын эвес, а санал-оналдарын база кирип турганым ол. Бо удаада ону уламчылаар бодай бердим.

Хүндүлүг тыва хүрештиң аарыкчылары! Бурунгу Рим шериглер баштыңчылары тулчуушкунга эрес-дидим чоруун көргүскөш, аштырып-даа алган маадырларның амы-тынын овучалап, оларны дириг арттырарын болгаш эң-не шылгарааннарга хосталганы хайырлап бээрин хаандан дилээр эрге хостуг хамаатыларга турган. Ынчангаш ынак хүрежистин келир үеде сайзыралы дээш Тыва Республиканың Хүреш федерациязының удуртукчуларыңче чогулмалыг санал-оналдарын кириринче аарыкчыларны кыйгырдым! Ынак хүрежистин сайзыралыңа үлүх-хууусту кирип көрээлиңер! "Чоннуң караа көскү", "Чон мерген угаанның" дириг болгай бис.

Бодум амы-хуумда мөгелерге күрүне аттары тыпсыр чурумга хамаарыштыр он чадалыг саналды кирип тур мен. "Хартыга" болгаш "Бүргүт" дугайында №16-гы үндүрүлгөдө чүүлүмгө бижээн мен. А ирбиш дээрге чер-чуртувустун чараш аңы, дагыл черниң леопарды-дыр. 2016 чылдың сентябрь 25-те Тыва Республиканың Баштыңының шаңналы дээш тыва хүреш маргылдаазыңа Сайын-Белек Түлүштү "Хүндүткелдиг Арзылаң" деп чарлап үндүрүп турду. Ол "Хүндүткелдиг" деп сөс кулакка дыкала аңчы, кандай кылдыр дыңналыр чорду. Харын-даа Ш.В. Кара-оолдун чарлы-биле С-Б. Түлүш ТР-ниң Чаан мөгези деп атты алды. Черле ынчаа кандыг-даа күрүне аттыг мөгелерге "Хүндүткелдиг" деп кожундактын херээ чок деп бодаар мен.

Наадымда ийи катап шүүлген мөгеге "Хаан-Арзылаң" азы "Улуг-Арзылаң" деп атты тыпсып турар болза, ол чөптүг

Аарыкчының бодалдары

ТЫВА ХҮРЕШ ДУГАЙЫНДА

— сүрлүг-даа, сүзүктүг-даа! Амгы үеде хоочун мөгелер И.И. Хураган, Р.Н. Наважап-даа ол атты эдилээр ужурул. Бистиң аравыста чок-даа болза, ийи катап шүлүк чораан мөгелер Василий Базыр-Тараа, Дапыл Ооржак, Кара-оол Шагдыр оларга база ук атты тыпсыры чу-гула. Архив материалдарын көдүрүп тур-гаш, аравыста чок мөгелерниң чедиш-киннерин барымдаалап, оларга күрүне аттарын тыпсыр болза, ажы-төлүңгө, салгалдарыңа-даа улуг чоргаарал-дыр!

Күчүтөн мөгө Аяс Монгуштуң Наа-дымнарда 17 дакпыр шүүлгенин барымдаалап, "Күчүтөн" деп күрүне адын үш кезекке чарарын саналдаар-дыр мен. Беш катап шүлүргө, "Күчүтөн", он беш катап шүлүргө, "Дээр-Күчүтөн". Чүге дизе улу дээрниң адаанга ужура болгай. Тыва тоолдарда безин эң шыырак мөгелер "Дээр огул Дээк-Мөгө" азы "Дээр огул Демир-Мөгө" деп аттарлыг болур ийик. Ынчангаш Аяс Монгушту Дээр-Күчүтөнгө хамаарыштыр апаар.

Тыва хүрештиң амгы үеде аскап турар чери — девиг. А девиг деп чүл? Телевизорда "Би-би-си" каналында болуп турар "Дириг бойдус" деп дамчыдылгандан эзилерниң чири чөм дээш боттарының аразында демисежип турарын база езулуг эзилерниң девигин көрүп болур. Эзил куштар чалгыныннын черге сөөртүп алгаш, бот-боттарыңче уткуштур хал-чып кээп үскүлөжип, чалгынынны-биле соккулажып эгелээрге, чүгле чаштаан чүглер бургураар... Шаанда тывалар эзилерниң ындыг демиселиниң эгезинде самын хүреш бетинде девиг кылдыр доктаадып алганы ол ышкыжыл.

Тос-он харлыг оолак шаамда чаңгыс чер-чурттуум Хири-Хаа Доңгак деп мөгениң девигин дыка-ла сонургаар турдум. Ооң адын адаптарга-ла, шөлче дораан үнүп кээп, шала күдүйүп алгаш,

маңнай аарак мөгө салыкчы чанынче углаптар кижиге. Кажан үнүп тура, дөңмектерин часка кап, күдүйүп алгаш, ийи кыды чайлыңадыр девиг үнүптер. Оордан шала бедик тудуп чораан хол — арбузтар колдуктап алган-даа ы кылдыр тудуп, ооң соонда чалп-дег кылдыр херип, чоорту хөнд эгелээр. А девигин доозарда, ийи шаан, чаңгыс черинге долганы каа шурап-шурап, дөңмектеринче ч бээр, чер сиртиңейип турар. Шынчаар девигин мөгениң багай хүр эргези-даа чок болур ужурул.

Амгы үеде күрүне тугун долга девиг чараш чаңчыл доктаатты болгай. Ол дээрге онаан октаан мө тирилгезин байырлаар езулалың. Ээ, мөгө! Улуг Россияның болгаш Республиканың Ыдыктыг туткар адаанга девигер кижик сенде тава кан болганда, сүр-күжүң, бедик сү көргүзүп: "Онагларым кичээниң дээзизиг кылдыр эзилерниң күүсөдү Чүге анаа кылаштай бердин, ч төндү бе? Азы күжүң камнаарың ол Тывыңгыр-ла-дыр сен аа, мөгө!?"

Мээң бо сөөлгү сөстөрүм онагга октаан мөгелерниң шуптузунга хамажыр. Кажан күрүне тугун долган девиг тургаш, кылаштажыр чор соксадыр болза эки-дир! А эгиз дактарын эргил хевиринче кири саналдаар-дыр мен. Эргил содактар дил алырга, моолдар тываларны ол туруп бээр деп чигзинмеңер! Тыва келген моол мөгелер дөмей-ле Тыва хүрештиң дүрүмнеринге чагыртып тур болгай. Оларга баш бурунгаар тыва содаан кедип алырын сагындырып А Моолга барып хүрежир тыва мөгө чарын содаан кедип-ле тургайлар.

Сергей ДОН

Шагаан-Арыг хоор.

Бо чүүлү бживес аргам чок, мен ышкыш мындыг чүүлге таварышкан улус бар-ла ыйнаан, оларның аргасүмезин дыңнасадым ийин.

Бодум назы-харым улгаткан, чеден бодум арттың бедиин теп үнүп келген, көдүрбээн хөңзэм чок" деп болур. Көдээ черде амыдырап-чурттап улус мал соондан туттунмай, кар-тофель, ногаа өстүрбей канчап амыды-раар боор. Хоорай чурттагычлары харын ашазы-ла бар болза, шупту чүве садыг-тарда белен, оон садып алып. А көдээ чон ашкышылдыг сүт-сааныысты, өстүрүп алган картофель, ногааысты хоорайда чурттап-чурттап чоруур ажы-төлүвүске, өргүл-төрөлдөргө дузалап берип бар бис.

Инек – чемгерикчи малым дээр-ле бисти ак суду, зыт-кежи-биле азырап, чыгарып чораан инектеривисти оорладып алган, хилинчекти көрүп эгеледивис. Бо чылдың февраль айның эгезинде төрүүр чораан инектер болгай. Үш баш. Чажындан чораан думчуунуң шаразын сы тудуп чорааш, азырап алган малын чидирип алыр-ды, дыка-ла хомуданчыг-дыр. Сиген кезип аш-төлүсү бар эвес, кыш келирге-ле, чыгарып 5-6 машина сигени садып ал-ган, ажы-төлүсү дээш-ле кызып азырап

Кырганның хомудалы

КАРАК ЧАЖЫ ХАЛАС БАРБАС...

чораан улус бис. Оларымның ак судун сагаш, кожаларыыс-биле үлежип ижип чордувус. Кым-на кижик ак судун садып-саарып чораан боор дээш, анаа кудуп бээр турдум. Дыка-ла хомуданчыг-дыр!

Инектерим шолу ат-сывын кижик ыш-каш шуут билер, адын адаптарга-ла, халчып келирлер. Бирээзин эмскиктеп азыраан болгаш, Соска деп адап алган бис. Ол адынга шуут чаңчыгып калган, ойттап чорда кыйгырыптарга, эде бээр. Инектеривис дыка чурумнуг, чыдар-хонар кайра-хоразының иштин чударатпас, кезээ кайра кирерде, даштын чаңгыс черге "туалеттеп" алгаш кирерлер. Мээң чугаамны бичи уруглар дег ыяк билер, хыйланып кончуттуна бээримге, дүргени кончуг үне халчып бар чыдарлар, эмг-төжүн суйбап, эргеледип чугаалажырга, мырыңай таалап, мени эдерип кылашта-жып турар апаар. Ынчанмай канчаар, чаш-шара чүвөлери доруктуруп азырап алырга, кижиниң аажы-чаңыга пат-ла өөренип, чаңчыгып калган боор.

Мал-маганны одарладып үндүрер, бот-тары хемден суг-чар ижип кылаштажы-даа апаар. «Ийи буттуг» араатан, аштаан кокайлардан корткаш, малды кайрага ыргайтыр-ла кайра турар эвес. Эртең сикеннеткеш, дүшпөт хун караа чылыг бээр, дашкаар үндүрүптер турган бис.

Дөрт буттуг кокайлар эдержири-биле ырак тайга, таңды бажынче ырай бээр, суурларда, бистиң аравыста «ийи бут-тук, аштаан кокайлар» кезээлеп турар апарды. Төрүп чыткан инектиң иштинден чаш төлүн диригге-ле ушта соп октап-каш, кези-биле-ле сыырыптар чүвөлөр ый-наан. Өршээзинде! Ол үеде ол кээргенчиг малдың караанче көргөн болза, та чүү хире хилинчектенип, ол кижик кокайлардан өршээл дилеп, чанчып-чашпып чыткан чүве. Коргунчуун! Хөөкү адыгуузу мал чугаалаптар аас-дылдыг эвес. Оорларга ол хилинчектенген малдың хилинчээ, каргыжы чедер. "Оорнуң оруу муңгаш" дээр ужуру ол.

Бистиң, кырган-дидең, чер четпес

улустуң, малын оорлааш, соккаш, "пере-купщик" дээр улуска дүрген-не дужаап-каш, оон акшазы-биле машина-балгат садып алгаш, мээң чаным-биле суг хиледип эр-тип турар чадавас. Кижик бүрүзүнүң келир чуртталгазы, ха-төрелиниң, ажы-төлүнүң келир үези бар болгай. Ол келир чурттал-газын оор эйт-биле, хан-биле муңгашта-вас болза эки.

Мен-даа кайын тоор деп мен, чонумнун, эш-өөрүмнүн аразынга, оларның ак судун амзап, ижип чорааш, чуртталгамның сөөлгү үелерин чурттап каар мен. Ам чүгүле хомуданчыг чүве соңгамдан даш-тын инектеримниң хун караанга чыннып, дөгеленип турар черинче, огород иштинде оларымның ойттаар черинче көөрүмге, ка-рактарым чажы төктүп кээр. Бодаарымга-ла, менче көрүп алган эдип, бисти моон дүрген хостап ал көр деп турганзыг. Кырган кижиниң төккөн караанын чажы чаңгыс дамды-даа халас барбас дээр болгай-ла. Айдың дүңгөлөрдө дашкаар үне бергеш, Айымга, Долаан Бурганымга, Чеди-Хаан сылдызымга чанчып, тейлеп, ачы-буянын дилеп чор мен.

Анай-Хаак КЕНДЕН, күш-ажылдың база херэзженнер шимчээшкининиң хоочуну, Улуг-Хем кожуунун хундүлүг хамаатызы.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Спортивный комплекс им. И.Ярыгина

Тренер-преподаватель
ТЫВА ХУРЕШ,
ВОЛЬНАЯ БОРЬБА
Мастер спорта
Школы Спайын-Белек
БОРИСОВИЧ
ПОНЕДЕЛЬНИК
СРЕДА ПЯТНИЦА С
9-10-11, 15-16-17 ЧАСОВ
тел: 21616 / 111
СПОРТ (СК ЯРЫГИНА)

ВТ, ЧТ, СБ 16:00 Ч
С БАСЕЙНОМ
2000Р НАБОР
2-16-16
ВЗРОСЛЫМ
12-
ЭКЦИЮ
ПО СМЕШАННОМУ
БОЮ
ММА 1500Р МАУ
СПОРТ (СК ЯРЫГИНА)

ОГЛАВЛЯЕТСЯ НАБОР В ГРУППУ ДЛЯ ТРЕНИРОВОК ПО
ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ (ТЫВА ХУРЕШ), СУМО
ТРЕНЕР-ПРЕПОДАВАТЕЛЬ: НАЧИН МОГЕ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
-БАТКАР БААСАН АНДРЕЕВИЧ-
РАСПИСАНИЕ ЗАНЯТИЙ:
• ВТОРНИК
• ЧЕТВЕРГ
• СУББОТА
ВРЕМЯ ЗАНЯТИЙ:
• 9.00 - 10.00
• 15.00 - 16.00
Справки по телефону 8 (394) 22-2-16-16

преподаватель
ДОНИКСАЙЫН
БЕЛЕК АЛДЫН-ООЛОВИЧ
Вторник
четверг
СУББОТА
12 посещение
2000Р + бонус ВС
БЕСПЛАТНО Т: 21616
МАУ СПОРТ (СК ЯРЫГИНА)

СК Ярыгин начинают
тренировки в группах
Абонемент на
месяц 5000Р включает в
себя 3 тренировки в
неделю по 2 занятия
В ДЕНЬ: ВТОРНИК
ЧЕТВЕРГ СУББОТА
ВРЕМЯ: с 18:50 по 21:00
занятия в день
19:00-19:50
АЭРОБИКА, СИЛОВЫЕ,
круговые, танцевальные
и т.д. 20:00-20:50 гидроаэробика
(КИРОЗЖИГАЮЩИЕ УПР.С
элементарными плаваниями)
Всех желающих позвонить
и ЗАПИСАТЬСЯ Т: 8(913)47-43-74

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия подготовка – 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия – 2 недели
Оператор ЭВМ – 2 недели
Основы работы в сети интернет – 2 недели
Секретарь делопроизводитель – 2 недели
Слесарь по ремонту автомобилей – 1,5 месяца
Тракторист-машинист категории «ВС»
Фермер-предприниматель – 1 месяц
Фотошоп – 2 недели
Электросварщик – подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справка по телефону: 2-74-26; 8-923-551-84-88; 8-923-263-17-31

СЧИТАТЬ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ

Аттестат о среднем (полном) общем образовании от 2014 года, выданный Кок-Тейской средней школы № 2 на имя **Ховалыг Аяна Кан-ооловича**, считать недействительным.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, **Сат Амира Кара-ооловича** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», с общей площадью 28510 кв. м. с кадастровым №17:14:0502003:73.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна **Кенден Х.П.**

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, **Седен Омака Чудуруковича** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», с общей площадью 25300 кв. м. с кадастровым №17:14:0502003:77.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна **Кенден Х.П.**

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, **Кыргыс Шончалай Маадыр-ооловны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», с общей площадью 31233 кв. м. с кадастровым №17:14:0502003:72.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна **Кенден Х.П.**

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду из категории земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», с общей площадью 44629 кв. м. с кадастровым №17:14:0502003:66, разрешенное использование для выращивания зерновых, пропашных и кормовых культур.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения, необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (39443) 2-12-18.

ХӨЙ-НИИТИ ДЫҢНААШКЫННАРЫ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДИРИГ АМЫТАННАР ДЕЛЕГЕЙИН БОЛГАШ СУГЛАРНЫҢ БИОЛОГУГ КУРЛАВЫРЛАРЫН КАМГАЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮРҮНЕ КОМИТЕДИ 2018-2019 чылдарның аңныыр сезонунда республиканың девискээринге аңныыр курлавырларының буур, сыын, мыйгак, тооргу, те-чунма, дырбактыг, киш, морзук болгаш хүрең адыг хевирлеринге аңныыр тывыжын чорударынга үндезин болур чөпшээрел (лимит, квота) материалдарынга хөй-ниити дыңнаашкыннарын апрель 23-түн хүнүнде 11.00 шакта Кызылдың Московская кудумчузунда 2А бажыңның 1-ги каъдынга база кожуун чагыргаларынга эрттирерин дыңнадып тур.

Хөй-ниити дыңнаашкыннарының материалдары-биле ТР-ниң Аңныыр-хайгаарал комитетинге келгеш азы ук комитеттин www.ohota.tuva.ru сайтызындан таныжып ап болур.

Телефону: 8 (394-22) 5-61-60.

ТЫВАНЫҢ В.КӨК-ОЛ АТТЫГ НАЦИОНАЛ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР

22 марта в 19:00

Представление впервые представлено в 15-й юбилейной репертуарной программе ЦИТА-АИИ-2003

МЕТЕОРИТ NEW

12+

12+

АКЦИОНЕР

ШЕВЕН

тел: 2-11-41

26 марта в 19:00

Виктор Көк-оол

Хайыраак бот

драма

12+

www.tyva-theatre.ru тел: 2-11-41

Национальный музыкально-драматический театр Республики Тыва им. В.Кок-оола

30 МАРТА в 18:00 ТВОРЧЕСКИЙ ВЕЧЕР КОМПОЗИТОРА И РЕЖИССЕРА АЛЬБЕРТА ХОМУШКУ

30 ЛЕТ НА СЦЕНЕ

ЧЫРЫТКЫМ

УЧАСТВУЮТ ВЕДУЩИЕ АРТИСТЫ ТЕАТРА И АСТРАДЫ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

тел: 2-11-41 цена: 500 руб.

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөредилгө херекселдеринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске херек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИЛГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятницага) 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка чедир.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 6 (Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

ОБЪЯВЛЕНИЕ

С целью сохранения представителей фауны занесенных в Красную книгу Российской Федерации и с государственного природного заказника «Буура» территории Улуг-Хемского и Чаа-Хольского районов 28.03.2018 года в зале заседаний администрации Чаа-Хольского кожууна проводится публичное слушание с участием представителей Минприроды и ГКУ «Дио» по ООПТ РТ.

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары: понеделниктен пятницага 08.00 шактан 20.00 шакка чедир; субботада 09.00 шактан 20.00 чедир;

улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир. Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажы Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары: 6-07-55; 5-45-45.

Ярмарка Башкирского МЁДА

- конфитюр
- масло подсолнечное
- халва
- пыльца, перга
- мёд в сотах
- мармелад

С 21 МАРТА ПО 15 АПРЕЛЯ, С 9.00 ДО 19.00 (БЕЗ ВЫХОДНЫХ)

ЦЕНТР РУССКОЙ КУЛЬТУРЫ.

Хуу чуртталга бажыңы тудуп алырынга ЧЕР УЧАСТОКТАРЫ садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190.

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫ өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8-913-444-44-05

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. ШОЮН — 2-01-35. Кол редакторунуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69. Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол, А.А. Лабы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар). Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян). Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94. Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол). Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаажылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Неделяның тиражи: 13035 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 43

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр. счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 1701010001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Хөрөңилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Крайченко, 1). Солунда парлагынган материалдарның торларының бодалдары редакцияның туруж-дүшпөйн барып болур. Айыттынган санчыры өскө-даа фактылары, дыңнадылганы дээш автор боттары харылылаар.

Чагыдылга индекс: хуу юккилерге — 11530, организацияларга — 31730. Солун наделдыда үш катап үнөр. Хемчээли 3 парлаар ама. Номериң парлаггаже дужаганы. график өзүгээр — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефоны дугаары.